

LAO KI HE NGAUE FAKAPULE'ANGA 2002

(Kupu 19)

TU'UTU'UNI FAKA'ULUNGAANGA KI HE NGAUE FAKAPULE'ANGA 2004

'I he ngaue'aki 'o e mafai kuo foaki 'e he Kupu 19 'o e Lao ki he Ngaue Fakapule'anga 2002, 'oku 'oatu 'ehe Komisoni ki he Ngaue Fakapule'anga 'a e ngaahi tu'utu'uni faka'ulungaanga ko 'eni ke kamata 'a hono ngaue'aki mei he 'aho 'o hono Kasete'i.

**Ngaahi Taumu'a 'o e
Tu'utu'uni
Faka'ulungaanga**

1. Ko e ngaahi taumu'a 'eni 'oku 'oatu 'e he Tu'utu'uni
Faka'ulungaanga ni:

- (a) fakamahino ki he taha ngaue kotoa pe 'a e ngaahi tu'unga faka'ulungaanga 'oku fiema'u ke nau ma'u; pea
- (b) ko ha makatu'unga ki hano toe fakaikiiki ange 'o e ngaahi tu'utu'uni, 'oka fiema'u, 'o fakatatau ki he taimi mo e 'ataakai 'o e Potungaue takitaha.

**Ngaahi Makatu'unga 'o
e Tu'utu'uni
Faka'ulungaanga**

2. Kuo pau ke tokangaekina 'e he taha ngaue kotoa pe 'a e ngaahi
'ulungaanga ni –

- (a) fakakakato honau ngaahi fatongia fakalao ki he Pule'anga 'i he tu'unga 'oku faka-polofesinale mo angatonu;
- (b) fakahoko honau ngaahi fatongia fakangaue 'aki 'a e totonu, mateaki, fakapotopoto pea faka'apa'apa'i 'a e totonu 'a e kakai 'o e fonua;
- (c) tokoni ki he ngaue'anga ke ngaue faongoongi mo uoungataha pea tauhi vaha'a ki honau kaunga ngaue; pea
- (d) 'ikai fakaongoongokovi'i 'a e Ngaue Fakapule'anga tu'unga 'i ha'ane ngaue fakafo'ituitui.

Va mo e Pule'anga

3. (1) Ko e makatu'unga 'uluaki 'o e Tu'utu'uni Faka'ulungaanga 'oku fekau'aki ia moe fatongia totonu fakalukufua 'o e taha ngaue kotoa pe 'i hono fakahoko honau fatongia fakapule'anga. Ko e 'uluaki me'a mahu'inga ki he taha ngaue kotoa pe ko hono fakahoko 'a e founa ngaue 'a e Pule'anga. 'I he fakahoko ngaue ko ia, kuo pau ke nau ngaue 'a ha founa te ne matu'uaki 'a hono vakai'i faka'auliliki 'e he kakai 'o e fonua.
- (2) Ko e taha ngaue kotoa pe 'i he Ngaue Fakapule'anga kuo

pau ke –

- (a) fakahoko honau ngaahi fatongia ‘i ha founa ‘oku ta’efilifilimanako pea mo malava foki;
- (b) fakapapau’i ‘oku fakaha mahino ‘o ‘ikai fufu ‘a e founa fakahoko honau ngaahi fatongia;
- (c) tauhi mo faipau ki he ngaahi lao, tu’utu’uni moe founa ngaue ‘oku ngaue’aki;
- (d) fakahoko ‘a e ngaue ‘aki ‘a e founa ‘oku fe’unga, hoa mo taau, mateaki pea mo fakaongoongo ki he Pule’anga;
- (e) tauhi ke malu ‘a e ngaahi fengaue’aki mo e Minisita pe ha taha ngaue ‘i ha Potungaue;
- (f) ngaue’aki ‘a e ngaahi fakamatala fakapule’anga ki he ngaahi taumu’a fakapule’anga pe;
- (g) faka’ehi’ehi mei hono fai ha fa’ahinga fakamatala ki he kakai ‘o e fonua pe kau ‘i ha ngaue fakapolitikale ta’etomu’a ma’u ha ngofua mei he Pule Potungaue; pea
- (h) ngaue’aki ‘a e ngaahi koloa ‘a e pule’anga mo e pa’anga ‘a e pule’anga ‘i he founa ‘oku fakalao pea mo totonu.

Va mo e Kakai

4. (1) Ko e makatu’unga hono ua ‘o e Tu’utu’uni Faka’ulungaanga ‘oku fekau’aki ia mo e ngaahi fatongia totonu fakalukufua ‘o e taha ngaue kotoa pe ke ‘oatu ‘a e ngaue fakafiemalie, ke faka’apa’apa’i ‘a e totonu ‘a e kakai mo e kaunga ngaue ‘i he Potungaue pea ke faka’ehi’ehi mei hano fakahoko ha ngaue ‘e malava ke uesia ‘a e mo’oni, lelei mo e totonu ‘o e fakahoko ngaue.

(2) Ko e taha ngaue kotoa pe ‘i he Ngaue Fakapule’anga kuo pau ke –

- (a) fakahoko ngaue ke totonu, ‘aonga, ta’efilifilimanako pea faka’apa’apa ki he kakai ‘o e fonua mo e kau ‘a’ahi mai ki Tonga;
- (b) fakapapau’i ko e faingamalie ‘i he ngaue ‘oku tatau ki he taha kotoa pe;

- (c) 'oatu ki he tokotaha kotoa pe 'a e faka'apa'apa mo e toka'i pea 'ikai ha fa'ahinga fakamanamana pe fakamalohi;
- (d) fakaha mo fakahoko 'a e ngaahi founa kotoa pe 'oku totonu, ke ne ta'ofi na'a uesia 'a e mo'oni, lelei moe totonu ;oku fekau'aki mo 'enau ngaue;
- (e) 'oua 'e kole pe tali ha me'a'ofa mei ha taha pe 'o fekau'aki pea mo ha me'a pe 'oku fehokotaki moe fatongia fakapule'anga 'o e taha ngaue; pea
- (f) tui 'a e teunga ngaue 'oku taau mo fe'unga mo e 'ataakai 'o e ngaue'anga.

Va 'i he Ngaue'anga

5. (1) Ko e makatu'unga hono tolu 'o e Tu'utu'uni Faka'ulungaaanga 'oku fekau'aki ia moe ngaahi fatongia totonu fakalukufua 'o e taha ngaue kotoa pe ke 'oatu 'a e ngaue fakafiemalie, ke faka'apa'apa'i 'a e totonu 'a hono kaungangaue 'i he Pule'anga pea mo e Potungaue.
- (2) Ko e taha ngaue kotoa pe 'i he Ngaue Fakapule'anga kuo pau ke –
- (a) taliui ki he'enau ngaahi fakahoko ngaue;
 - (b) fakapapau'i ko e ngaahi tu'utu'uni fakangaue 'oku makatu'unga 'i he lelei taha;
 - (c) fokotu'u ha va fakangaue 'oku fetokoni'aki 'o makatu'unga 'i he fevahevahe'aki mo e fetu'utaki;
 - (d) fakapapau'i ko e ngaue'anga 'oku 'ata mei he filifilimanako pea 'oku ne tokangaekina 'a e ngaahi natula kehekehe 'o e taha ngaue kotoa pe;
 - (e) faipau ki he ngaahi tu'utu'uni fakalao mo totonu kotoa pe 'oku 'oatu 'e he tokotaha 'oku ne ma'u 'a e mafai ke ne 'oatu 'a e tu'utu'uni;
 - (f) 'oua te nau ngaue'aki honau lakanga, tu'unga pe mafai ke ma'u ai pe feinga ke ma'u ai ha monu'ia pe lelei ma'a kinautolu pe ko ha taha kehe;

- (g) 'oua 'e toe kau atu ki ha toe ngaue totongi pe ha ngaue 'i tu'a 'i he Ngaue Fakapule'anga 'oku fepaki moe fakahoko honau ngaahi fatongia tukukehe ko e taha ngaue kuo ne ma'u ha tohi ngofua mei he Kapineti;
- (h) 'oua 'e tali ha pa'anga, totongi pe me'a'ofa 'o laka hake 'i honau vahenga mo e ngaahi totongi kehe ki hono fakahoko ha fa'ahinga ngaue 'oku fehokotaki moe Ngaue Fakapule'anga ma'ae Pule'anga pe ko ha taha pe, tukukehe'oka fakangofua 'e he Kapineti; pea
- (i) 'oatu ki he tokotaha kotoa pe 'a e faka'apa'apa mo e toka'i pea 'ikai ha fa'ahinga manamana pe fakamalohi.

**To'onga 'Ulungaanga
Fakafo'ituitui**

6. (1) Ko e makatu'unga hono fa 'o e Tu'utu'uni Faka'ulungaaanga 'oku fekau'aki ia mo e ngaahi fatongia totonu fakalukufua 'o e taha ngaue kotoa pe ke 'oua na'a ne fakangalikovi'i 'a e Potungaue pe koe Ngaue Fakapule'anga tu'unga 'i he'enua to'onga mo'ui fakafo'ituitui.
- (2) Ko e taha ngaue kotoa pe 'i he Ngaue Fakapule'anga kuo pau ke:
- (a) faka'ehi'ehi mei he ngaahi ngaue 'o tatau ai pe pe 'oku fehokotaki mo ha'anau ngaahi fatongia fakapule'anga pe 'ikai, 'a ia 'e malava ai ke ne fakangalikovi'i 'a e Potungaue mo e Pule'anga pe 'e maumau ai 'a e ngaahi va mo e kau Minisita, ni'ihii 'oku nau ngaue ki ai pe ko e kakai 'o e fonua;
 - (b) tauhi pea mo pukepuke 'a e ngaahi tefito'i 'ulungaanga 'o e Ngaue Fakapule'anga;
 - (c) 'ulungaanga faitotonu mo anga haohaoa;
 - (d) ngaue tokanga mo totoivi;
 - (e) 'oua na'a 'oatu ha fakamatala loi pe fakamatala takihala 'i hano tali ha kole ki ha fakamatala 'oku fiema'u mai;
 - (f) 'oua na'a fakaha ki ha taha 'oku 'ikai ke ne ma'u ha mafia, tatau pe 'i he lea pe tohi, ha

ngaahi fakamatala na'a nau ma'u koe'uhi
ko e lakanga 'oku nau ma'u, tukukehe 'oka
kuo ma'u ha fakangofua tohi mei he Pule
Potungaue pe 'oku tu'utu'uni ki ai lao;

- (g) 'oua 'e ngaue'aki 'a e faito'o konatapu;
- (h) 'oua 'e ngaue'aki 'a e kavamalohi 'i ha
founga te ne maumau'i ai 'a e fakahoko
honau ngaahi fatongia pe ko e fakahoko
fatongia 'a ha taha ngaue kehe;
- (i) 'oua 'e ma'u 'a e kavamalohi 'i he ngaahi
ngaue'anga 'a e Pule'anga; pea
- (j) 'oua 'e mama'o mei he honau ngaahi
lakanga lolotonga 'a e taimi ngaue
tukukehe 'oka kuo nau ma'u ha ngofua pe
poaki malolo mei he ngaue.

**Maumau'i 'o e
Tu'utu'uni
Faka'ulungaanga**

7. Ko ha ngaahi maumau ki he Tu'utu'uni Faka'ulungaanga ko eni
kuo pau 'e lau ko e maumau tu'utu'uni 'o fakatatau ki he Ngaahi
Tu'utu'uni (Naahi Founga Tautea) ki he Ngaue Fakapule'anga
2003.

HRH Pilinisi 'Ulukalala Lavaka Ata

Sea

Komisoni Ngaue Fakapule'anga